

Svjetski etos iz židovske perspektive

Walter Homolka

Zahvaljujući našem velikom učitelju i prijatelju Hansu Küngu empatično smo spoznali: Nema mira među nacijama bez mira među religijama. Pretpostavka za to je dijalog između religija!

Danas bih Vam želio pokazati da židovstvo u sklopu toga može pružiti važan uvid o tome kako se na temelju globalno važeće etike vjernici i nevjernici mogu s onu stranu obrazaca vjere obvezati na očuvanje stvorenja i miroljubiv suživot.

Kao rektor sveučilišta „Abraham Geiger“, tijekom svoje religiozne prakse kao rabin naročito sam se bavio s temeljnom metodom Abrahama Geigera (1810-1874), po kojem je naše sveučilište dobilo naziv. Ona glasi ovako: „Na temelju istraživanja pojedinačnog do spoznaje općeg, na temelju poznavanja prošlosti do razumijevanja sadašnjosti, na temelju znanja do vjere.”¹ Ako nas znanje vodi do vjere, onda iz tog očekivanja progovara silno pouzdanje u ljudsku sposobnost razborite spoznaje. Je li Geiger u tom smislu odveć optimističan?

U svom komentaru Talmuda, rabin Jom Tow ben Avraham Ischbilly iz Seville, zvan „Ritba” i aktivan u 14. stoljeću, u Eruwin 13 b piše: „Kad se Mojsije popeo na uzvisinu, da bi primio Toru, u sklopu toga pokazano mu je uz svaku stvar 49 razloga zašto bi trebala biti dozvoljena i 49 razloga zašto bi trebala biti zabranjena. Kad je Mojsije Svetoga – Neka je hvaljen! – zamolio za konačnu presudu, rečeno mu je da će takvi sudovi biti rezervirani za izraelske mudrace u svakoj pojedinoj generaciji i da će sudovi koje tada donesu biti važeći sudovi.”²

¹ Petuchowski, Jakob J (1975), *New Perspectives on Abraham Geiger*, Cincinnati. Riječ je o motu na portretu Abrahama Geigera, koji je nastao oko 1840-1843. u Bratislavi. Portret se nalazi u Američkom židovskom arhivu u Cincinnatiju.

² bT, Eruwin 13 b.

Dakle, u sklopu objave Božje volje ljudima je očigledno darovana znatna mjera suradnje. Iz tog razloga, trajan proces ljudske interpretacije postaje trajnim procesom objave koji znatno premašuje jednokratni događaj na Sinaju. Možemo raskriti skrivene istine i uvide, nastaju novine na temelju kojih kao ljudski tumač postajem sustvaratelj. Na taj način „vjera” za mene zadobiva vrlo visoki stupanj uvjerenosti. Ona postaje fascinantno istraživačko putovanje svih religiozno-vjerskih tradicija na putu shvaćanja Božje volje.

A u midrašu Schemot Rabba V.9 rabin Jochanan izvještava: Prema njemu se Božji glas tek na Sinaju podijelio na sedam glasova i potom na 70 jezika – da bi tako svi narodi izvan saveza zadobili udjela u onome što je rečeno Izraelu i u Izraelu. To iznova podrazumijeva da doživljaj objave kao pisma, usmjerenog duhovnom oslobođenju, svim ljudima pripada u jednakoj mjeri. Postoji više od jedne istine

Što se tiče „istine”, i s njom je slično. To pokazuje sljedeća pripovijest: „R. Abba reče u ime Šemuela: Tri su se godine prepirale škole Šamajeva i škole Hilelova: jedna je govorila da se halaha treba suditi prema njoj. Tada se nebom zaori glas i reče: [Riječi] i jedne i druge škole su riječi živoga Boga, ali unatoč tome halahu treba suditi prema školi Hilelovoj. No, ako su [riječi] i jedne i druge škole riječi živoga Boga zbog čega je donesen sud da se prema njoj sudi halaha? Zato što je bila spremna na dogovaranje i skromna, pa čak proučavala svoje vlastite stavove kao i one Šamajevih škole; štoviše, čak je riječi Šamajevih škole stavljala ispred svojih vlastitih.” Uzeti drugoga u obzir u svom vlastitom stavu i vlastito mišljenje ne apsolutizirati: To su ključevi za istinu u pluralnom smislu.

Cilj života: pravednost

Programatski mislitelj židovstva, rabin Leo Beck (1873-1956), po meni je vrlo dobro formulirao ono što bi trebao biti cilj našeg života pred Bogom: pravednost. No, ona se postiže putem djela i postignuća, putem ispunjenja dužnosti i borbe oko zapovijedi, jer religija ne treba darovati samo mirnu savjest nego savjest premještati u neprestano stanje nemira i izazova. Ona je samo tada istinska religija. Mora biti sposobna i odrješita u najavi i pružanju otpora svakoj stvorenoj moći kad treba zaštititi Vječno. Na temelju usmjerenosti na čudoredni čin, pitanje o „istini” u koju se vjeruje

u židovstvu stupa u drugi plan. „Od židova se zahtijeva odvažnost na skok čina, a ne toliko mnogo na skok mišljenja.”³

Slobodna volja

No, što je s moralnom dvoznačnošću ljudskog bića, borbom između dobra i zla? Želimo li mi na temelju naše slobodne volje uvijek birati ono što je dobro? Što se toga tiče, makar je židovstvo kroza sva stoljeća bilo jasno i konzistentno: dobro u nama posljedica je toga što smo stvoreni na Božju sliku. Bog je – tako kaže prvo poglavlje Postanka – stvorio Adama na sliku Božju (1,27; usp. 5,1). A jedan od najvećih rabina, rabin Akiwa, zapaža: „Čovjek je ljubljen jer je stvoren na sliku Božju. Još veća je ljubav to što mu je priopćeno da je stvoren na sliku Božju.”⁴

To je za židovsko razumijevanje ljudskog bića središnje učenje. Nikada nije dokinuto i smatra se nužnim i dostatnim pojašnjenjem dobrog nagona. To je glas u nama koji nas potiče birati i činiti ono što je ispravno.

Židovsko tumačenje pripovijesti o Adamu i Evi u Edenskom vrtu razlikuje se od kršćanske i zbog ovoga: Prije grešnog pada Adam i Eva su posjedovali apsolutnu sposobnost razlikovanja istine od laži. No, nakon što su jeli sa stabla spoznaje, vidjeli su da su goli. O tome Moses Majmonides, veliki srednjovjekovni religijski filozof, misli ovo: već i prije su vidjeli da su bili goli, ali nisu znali što to znači. Blagovanje sa stabla spoznaje dovelo je do toga da od tog trenutka u neprestanom sukobu istine i laži čovjek mora pomoći dobru da bi uvijek iznova pobijedilo.

Pri tome, mogućnost dobra i sloboda izbora predstavljaju nužnu posljednicu čovjekove bogosličnosti.

Loš nagon nije loš

No, ako je tome tako, onda suprotnost dobra tim više zahtijeva objašnjenje. Kazano uz pomoć ekstremno jednostavnih pojmova, odgovor rabinskog židovstva je sljedeći: Onako kako je Bog stvorio dobar nagon, jednako tako stvorio je i loš nagon da bi ljudi raspolagali mogućnošću i odgovornošću biranja između toga dvoga. Dakako, to nameće pitanje kako

³ Heschel, Abraham J. (1980), *Gott sucht den Menschen – Eine Philosophie des Judentums*, Neukirchen-Vluyn, str. 218.

⁴ Pirke Awot 3, str. 14.

jedan dobar Bog može stvoriti loš nagon, a odgovor je da loš nagon unatoč svom nazivu barem većim dijelom nije sasvim loš.

Imenica „jetzer” potiče od glagola „jatzar” (stvarati), pa polazeći od toga označava nešto poput „fundamentalnog aspekta ljudske stvorenosti” ili „temeljne ljudske dispozicije”.

Jedan ili dva dokaza za tu predodžbu nalaze se i u židovskoj književnosti rimsko-helenističkog razdoblja, na primjer kad Sirah kaže: „On je sam u početku stvorio čovjeka i prepustio ga slobodnoj volji njegovoj.”⁵ U hebrejskom tekstu Knjige Sirahove za „slobodnu volju” nalazi se riječ „jetzer”, a u grčkom „diabole” (kleveta) – a od iste riječi potiče „diabolos” (klevetnik) koja u kršćanstvu zadobiva značenje „vraga”.

Rabinsko je židovstvo tu predodžbu razvilo u cijelosti, u prvom redu s obzirom na loš nagon, „jetzer ha-ra”. Zapravo, kad se riječ „jetzer” koristi sama, u pravilu se odnosi na loš nagon. No, „jetzer ha-ra” nije po sebi loš. To je jasna posljedica koja proizlazi iz najvažnijeg rabinskog učenja o toj temi. Pripovijest o stvaranju primjerice svoj vrhunac doseže u stvaranju čovjeka. Na tom mjestu u tekstu se kaže: „i vidje, bilo je veoma dobro”⁶. Na tom se mjestu pleonastična (to znači logički suvišna) riječ „i” razumijeva kao uputa na to da je čovjek stvoren s dva nagona, dobrim i lošim, a tvrdnja „veoma dobro” odnosi se i na jedan i na drugi. „No”, nastavlja midraš, „može li se loš nagon nazvati ‘veoma dobrim?’” To bi bilo začudno! Pa potom pojašnjava: „Da nema tog nagona, nitko ne bi gradio kuću, ženio se, začinjao djecu ili slijedio trgovačke interese.”⁷

Na temelju tog poučnog teksta postaje jasno da „jetzer ha-ra” predstavlja generički pojam za samoodržanje, volju, moć, posjed, ugled, omiljenost i tako dalje. Ti nagoni nisu po sebi loši. Naprotiv, dobri su u smislu da su biološki korisni. No, ekstremno su moćni, pa kad se ne kontroliraju putem budne savjesti, mogu nas brzo dovesti do toga da iz vida izgubimo pravo i potrebe drugih i nanesimo im štetu. U tom je smislu – jer nas tako često nagoni na to da činimo ono što je pogrešno – „jetzer ha-ra” loš. Ali ne treba biti takav. Psihička energija koju simbolizira može se iskoristiti i za dobre ciljeve.

Ljudima je moguće u sebi kontrolirati „jetzer ha-ra”. No, ne polazi se od toga da je to jednostavno. Naprotiv! „Tko je junak”, pita Ben Soma

⁵ Knjiga Sirahova 15,14 (u njemačkom tekstu citirano prema jedinstvenom prijevodu sv. Pisma)

⁶ Post 1,31.

⁷ Midraš Postanak Rabba 9,7.

u traktatu Awot i odgovara: „Oni koji mogu svladati svoj (loš) nagon.”⁸ Jednostavno kazano, problem je kako dobri nagon njegovati i aktivirati tako da može vršiti nužnu kontrolu.

A rabinski je odgovor ovo: uz pomoć studija, molitve i poštivanja zapovijedi. Baviti se Torom u rabinskom židovstvu znači dvoje. Znači proučavati njezina učenja, a činiti to znači biti u kontaktu s Božjim mišljenjem, pa iz tog razloga to predstavlja ne samo duhovno nego i intelektualno zanimanje. No, baviti se Torom znači jednako tako prakticirati onaj način života koji Tora propisuje: način koji dakako sadrži etički kodeks, ali i zahtijeva religioznu disciplinu.

Noine zapovijedi kao etos za sve ljude

Nalog glasi ispunjavati Božju volju u svim aspektima ljudskog života. Za židovsku religiju ključna predodžba o bogosličnosti svih ljudi znači za židove kao i za nežidove to da posjeduju mogućnost, a i da su istodobno odgovorni upotrebljavati um kao sredstvo za etičku savršenost.

U svojoj bogatoj pisanoj i usmenoj tradiciji židovstvo raspolaže Noom i njemu pripisanim zapovijedima o pravilima ponašanja koja se mogu uvesti u međureligijsku raspravu o temeljima zajedničke ljudske etike. Prema židovskoj tradiciji za cijelo se čovječanstvo mogu uspostaviti temeljne upute za djelovanje uz pomoć Noinih pravila s obzirom na Boga (zabrana idolopoklonstva i bogohuljenja), bližnje (zabrana ubojstva, krađe i seksualnog promiskuiteta), prirode (zabrana mučenja životinja) i društva (nalog pravednog društva s pravednim zakonima). Svakog nežidova, koji se pridržava tih naloga i zabrana, tako to piše u Talmudu, treba smatrati pravednikom među narodima, pa je dosegao jednak duhovni i moralni stupanj kao veliki svećenik u hramu. Prema židovskoj tradiciji takav se čovjek naziva „ger toshav” (poštenim nežidovom) odnosno čak i „pravednikom među narodima”.⁹

Noine zapovijedi tvore također i polaznu bazu od koje židovstvo stupa u dijalog sa svim ljudima. Tijekom posljednjeg desetljeća razvili su se dobri odnosi s kršćanskim crkvama. Na jednak su način višestruko povezani židovstvo i islam i nalaze se u uzajamnom bratskom odnosu.

⁸ Pirke Awot 4,1.

⁹ Küng, Hans/Homolka, Walter (2008), *Weltethos aus den Quellen des Judentums*, Freiburg, str. 43-52.

Otvoren dijalog između židovstva i kršćanstva, kakav se danas njeguje, plod je dugog procesa: Prvo se morala dokinuti povezanost „trona i oltara” i dosegnuti ravnopravnost religija u ustavu Weimarskog carstva. Na koncu je tek trauma holokausta izazvala nužan lom u crkvama. Iz očitovanja bankrota kršćanske etike u Trećem Reichu i iz zakazanja crkava pred zadaćom da židovsku braću i sestre učinkovito zaštite od ubojstva, poslije Drugog vatikanskog koncila postupno je proizašlo polazište za novo zajedništvo kršćana i židova.

To zajedništvo moramo njegovati sa svima. Tu su viziju univerzalnog zajedništva osnažili rabini u midrašu Tanhuma: „U povodu Blagdane sjenica Izraelićani su žrtvovali sedamdeset volova za sedamdeset nacija na zemlji.” Dakle, u izraelskom kultu na sve se mislilo i svi su bili uključeni.

Dakle, ako druge budemo uzimali u obzir i ne budemo apsolutizirali vlastito mišljenje, onda će biti nešto od budućeg zajedništva, koje će obuhvaćati cjelokupno čovječanstvo, religijskim metaforičkim jezikom kazano: tijekom „hodočašća naroda na Sion”. Onda će prorok Zaharija biti u pravu, pa ćemo u sjenicama svi zajedno slaviti naše putovanje prema Božjem cilju – u strahopoštovanju pred životom, s pravednim gospodarenjem, tolerantnošću u istinoljubivosti i partnerski u ophođenju. Nadam se da sam Vam na taj način pokazao da židovska tradicija projekt svjetskog etosa snažno podržava i da ga može oblikovati.